

Filip Tvrdý

Nesnáze introspekce

***Svoboda rozhodování
a morální jednání
z pohledu filozofie a vědy***

polemos

Zpracování a vydání publikace bylo umožněno díky finanční podpoře
Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci v roce 2012
z Fondu na podporu vědecké činnosti.

Recenzovali:

doc. Tomáš Marvan, Ph.D.

JUDr. Tomáš Sobek, Ph.D.

© Filip Tvrдый, 2015

© TOGGA, 2015

ISBN 978-80-7476-095-2

Obsah

<i>Úvod</i>	9
1. Introspekce	15
1.1 Introspekce mezi antikou a osvícenstvím	22
1.2 Introspektivismus a fenomenologie	32
1.3 Behavioristická revolta proti introspekci	58
2. Svoboda	85
2.1 Důvody pro přijetí tvrdého inkompatibilismu	89
2.2 Svoboda rozhodování z hlediska neurálních věd a sociální psychologie	109
2.3 Etické a právní důsledky tvrdého inkompatibilismu	143
3. Morálka	167
3.1 Evoluční původ kooperace	172
3.2 Neuroetika	184
3.3 Naturalizovaná etika	195

<i>Závěr</i>	199
<i>Bibliografie</i>	203
<i>Jmenný rejstřík</i>	253
<i>Věcný rejstřík</i>	255
<i>Resumé</i>	257
<i>Summary</i>	259

Mému učiteli Lubomíru Valentovi

Úvod¹

Smysly nás klamou, dopouštíme se chyb v úsudku, jsme omylné bytosti. Toto zdánlivě triviální tvrzení tvoří základní problém epistemologie už od antiky, kdy předsókratovští filozofové začali zkoumat nespolehlivost empirického poznání. V dějinách filozofie se objevilo nespočetné množství snah překonat tuto

- 1 Na této knize jsem pracoval během studijních pobytů v Cambridge a Oxfordu, jež jsem měl možnost absolvovat díky projektu „Výzkumná síť teorie a dějin vědy“ (Operační program Vzdělávání pro konkurenceschopnost, č. p. CZ.1.07/2.4.00/31.0108). Starší verze všech tří kapitol byly veřejně prezentovány při různých příležitostech, nejúplněji jako „Proti introspekci“ (konference *Duše a vědění*, Olomouc, 1. 11. 2013), „Ontologické příčiny a etické důsledky kauzálního determinismu“ (Centrum pro studium jazyka, mysli a společnosti, Hradec Králové, 26. 3. 2014) a „Možnosti naturalizace etiky“ (konference *Duše, člověk, morálka: aristotelská a darwinistická tradice*, Olomouc, 7. 12. 2012). Děkuji všem účastníkům debat, kteří významnou měrou ovlivnili finální podobu knihy, a také studentům z katedry filozofie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, s nimiž jsem své závěry dlouhodobě diskutoval. Konkrétní pasáže se mnou konzultovali Barbora Blažková, Petra Chudárková, Jan Olšina a Marek Picha, celý text pečlivě přehlédli Tomáš Marvan a Tomáš Sobek. S překladem cizojazyčných citací mi ochotně asistovala Michaela Čakányová. Můj největší vděk jako obvykle patří Ivě Urbanové, která mě upozornila na spousty gramatických a stylistických nedostatků.

kognitivní nedostatečnost. Někteří myslitelé usilovali o zdokonalení našich smyslů pomocí kvantitativních a experimentálních metod, mnohem častější ale bylo obrácení se do lidského nitra a analyzování soukromých psychických stavů. Většinový názor v dějinách filozofie totiž zněl, že zatímco vnější smyslové poznání podléhá nejrůznějším klamům a svodům, poznání vnitřní je mnohem jistější, či dokonce neomylné. Kniha, kterou držíte v ruce, se pokouší ukázat, že tato předpokládaná jistota znalosti sebe sama je iluzorní a že se stala důvodem pro vznik mnoha zcela chybných přístupů ke skutečnosti. Sebepozorování nejenže neuniká defektům, kterými je zatíženo poznání smyslové, ale navíc se z principu vzpírá možnosti intersubjektivní opravy, a proto mu musíme přisuzovat takřka nulovou epistemickou hodnotu. Žádná zpřesňující technika, jako je například pečlivý sebezpyt navrhovaný psychology a filozofy z přelomu 19. a 20. století, ani meditativní rozjímání doporučované příznivci dálnovýchodních nauk se nemůže těmto potížím ubránit. Nesnáze introspekce lze překonat jen pomocí veřejně přístupného pozorování, vzájemnou kontrolou, několikerým opakováním měřitelných pokusů a otevřeností revizím. To, co v předchozí větě popisují, je samozřejmě metoda používaná novověkou vědou, která svou přesností a užitečností překonává všechny údajné alternativy.

Téma introspekce je součástí mnohem rozsáhlejšího problému, kterým je existence samotného vědomí. Otázkami po povaze, vzniku a úloze vědomí se ovšem ve své knize zabývat nebudu, neboť mé ambice jsou odlišné – chci prokázat zásadní nedůvěryhodnost introspektivně získaných poznatků, nikoli

popsat fungování introspekce jako takové. Dovoluji si dokonce tvrdit, že ve skutečnosti dnes nikdo neví, co to vědomí je. Budeme si muset počkat na masivní pokrok v neurálních a kognitivních vědách, abychom se odpovědi na tuto hádanku byť jen o kousek přiblížili. Pokud bych si měl ale vsadit, vložil bych své peníze na materialistickou teorii, která by určitým způsobem kombinovala počítačový a neurální přístup se silným akcentem na externalistické pojetí rozšířené mysli.² Zastánci darwinistické biologie, mezi něž se řadí snad všichni seriózní myslitelé, nemají vlastně v otázce původu mysli na výběr, protože evoluční mechanismy mohou působit jen na materiální entity. Jsem přesvědčen, že mysl je realizována mozkiem, což je *de facto* počítač zkonstruovaný a naprogramovaný přirozeným výběrem, a to naprosto neefektivní metodou pokusu a omylu. Mutace vznikající při přenášení genetické informace z generace na generaci byly po miliony let selektovány vnějšími podmínkami prostředí, v nichž se organismy nacházely, a tyto nepatrné odchylky kumulativně vedly až ke vzniku současných kognitivních schopností člověka. Darwinistický původ mysli způsobil, že se naše kognice vyznačuje celou řadou nedostatků. Není to vůbec překvapivé, protože za zdánlivou dokonalost jednotlivých fenotypů se často nacházejí velmi dramatické vady. Evoluce musí pracovat s již existujícími biologickými strukturami a nemůže se, obrazně ře-

2 Tímto tématem se zabývám ve své předchozí knize *Turingův test* (2014), kde obhajují počítačové pojetí mysli. Podle mého názoru je nejlepší syntézou současných poznatků kognitivní psychologie, matematické informatiky a neurální vědy Chemero (2009).

čeno, vrátit „zpátky k rýsovacímu prknu“. Přirozený výběr navíc pouze uspokojuje požadavky kladené prostředím na organismus a nemaximalizuje „poptávku“ po žádoucích znacích fenotypu. Složitě fyziologické a mentální struktury musí mít adaptivní význam a musí svým nositelům přinášet určité evoluční výhody, nemohou vznikat zcela bezdůvodně a energeticky marnotratně. Evoluční funkce vědomí je zatím nepochopena, ale spekulativně se domnívám, že vědomí je *pravděpodobně* myšlením vyššího řádu, tedy myšlením o myšlenkách, a *pravděpodobně* slouží k plánování a testování budoucího chování. Už Karl Popper tvrdil, že přítomnost vědomého myšlení organismům umožňuje, aby v boji o přežití umíraly pouze jejich neplatné hypotézy, a nikoli organismy samotné (Popper 1998, s. 23; Dennett 1997, s. 89). Omezené možnosti lidského vnímání a myšlení jsou do značné míry způsobeny skutečností, že naše mysli nejsou evolučně nastaveny k řešení abstraktních problémů, jako jsou rovnice infinitezimálního počtu nebo teorie relativity. Mysli slouží organismům při sledování čtyř hlavních cílů, k nimž jsou evolučně adaptovány, a těmi jsou boj s konkurenty, únik před predátory, vyhledávání potravy a rozmnožování.³ Vše ostatní, co mysli dovedou, je vedlejším produktem těchto adaptací.

Platnost výše předkládaných odpovědí je prozatímní, nikoli definitivní. Právě v tomto důležitém ohledu se liší tradičně za-

3 V angličtině jsou tyto aktivity souhrnně označovány jako „čtyři F evoluce“ („Four Fs of Evolution“), což znamená „fighting, fleeing, feeding & reproduction“.

měření filozofové, kteří své apriorní a racionálně formulované dohady často považují za nezpochybnitelně platné, od epistemicky mnohem skromnějších vědců, již svým hypotézám připisují jen dočasnou trvanlivost. Považuji za velkou blamáž, která poškozuje dobré jméno filozofie mezi odbornou veřejností, že filozofové mají potřebu pronášet kategorické soudy, pro něž nelze najít dostatečné množství empirické a experimentální evidence. Hned v úvodu proto předesílám, že v této knize budu formulovat řešení určitých problémů, která považuji za dobře zdůvodněná, ale která nemusejí odolat budoucím testům. Učiním tak ve třech na sebe navazujících částech. V té první se zabývám introspekci, především jejím přijetím v dějinách filozofie a odmítnutím v behaviorismu 20. století. Pokusím se ukázat, že poznatky sociální a kognitivní psychologie vyvracejí možnost uplatnění introspekce při vytváření obrazu vnějšího světa i sebe sama. Tato stěžejní část mé knihy je doplněna dvěma případovými studiemi. Druhá kapitola pojednává o iluzornosti svobody rozhodování, která je způsobena řadou nevědomých mechanismů, o jejichž fungování máme zatím jen dosti matnou představu. Ve třetí kapitole domýšlím důsledky kauzálního determinismu pro etiku a právo, především ve významu odmítnutí myšlenky morální odpovědnosti a koncepce retributivní spravedlnosti. Pokud se nemýlím, pak má přijetí předkládaných závěrů fatální důsledky pro vytváření našeho pohledu na svět. Stručně řečeno – podstatná část názorů zdravého rozumu je chybná a měla by být nahrazena sadou nových, kompatibilních s dnešní vědou.